

چارچوب مفهومی آینده پژوهی صدور فرهنگی انقلاب اسلامی در جهان اسلام

امید وقوفی^۱

چکیده

هدف: جهان آینده، در حوزه‌های گوناگون، واقعیت‌های متفاوتی را به همراه خواهد داشت و صدور فرهنگی انقلاب اسلامی ایران نیز شامل این واقعیت می‌شود. پیشران‌های محیطی از قبیل عوامل سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فناوری، زیست‌محیطی و حقوقی و همچنین بازیگران کلیدی در دو سطح داخلی و خارجی بر آینده‌های صدور فرهنگی ما تأثیر گذارند. صدور فرهنگی انقلاب اسلامی ایران در جهان اسلام با عدم قطعیت‌های کلیدی و چالش برانگیزی مواجهه است و این مقاله به طراحی چارچوب مفهومی آینده پژوهی صدور فرهنگی انقلاب اسلامی در جهان اسلام پرداخته است.

روش‌شناسی پژوهش: جهت‌گیری روش‌های به‌کار رفته در این پژوهش با تأکید بر خبرگان این حوزه آمیخته و ترکیبی از روش‌های کمی و کیفی است که با استفاده از روش‌های آینده‌پژوهی مانند مرور منابع، دلفی، پانل خبرگان و بهره‌برداری از نرم‌افزار اکسل تلاش نموده چارچوب مفهومی آینده پژوهی صدور فرهنگی انقلاب اسلامی در جهان اسلام را تدوین نماید.

یافته‌ها: با نظر خبرگان مشارکت‌کننده در این پژوهش «مردم سالاری دینی»، «استکبارستیزی»، «عدالت طلبی»، «استقلال‌طلبی»، «آزادی‌خواهی»، «اتحاد مسلمین»، «حمایت از مظلومان و مستضعفان»، «تکلیف‌گرایی»، «پیوستگی دین و سیاست»، «شهادت‌طلبی»، «ساده‌زیستی و نفی اشرافیت»، «حمایت از نهضت‌های آزادی‌بخش»، «حمایت از فلسطین و مبارزه با رژیم غاصب صهیونیستی»، «حمایت از جبهه‌ی مقاومت» به‌عنوان مولفه‌های صدور فرهنگی انقلاب اسلامی مشخص شدند. جامعه هدف نیز شامل: «سران حکومت/ نهضت‌های اسلامی»، «نخبگان»، «مردم/ملت (مهم‌ترین جامعه هدف)» در سه سطح: «راهبردی»، «عملیاتی» و «تاکتیکی» تعیین شدند و در ادامه با نظر خبرگان مدل مشخص شد.

نتیجه‌گیری: این مدل به انجام پژوهش‌های آینده پژوهی صدور فرهنگی انقلاب اسلامی در جهان اسلام، که در ساخت آینده و شناخت آن نظام ج.ا.ا. را در مواجهه فعال با عدم قطعیت‌ها و بازیگران کلیدی کمک می‌نماید.

کلیدواژه: انقلاب اسلامی، آینده پژوهی، بازیگران، پیشران‌ها، صدور فرهنگی

مقدمه

مهم‌ترین تحقیقات آینده‌پژوهی تحقیقاتی است که در حوزه‌های اجتماعی و پیرامون واقعیت‌های انسانی انجام می‌شود و هدف اصلی آن تبیین شرایط و مسیری برای اخذ تصمیماتی است که عمل و پابندی به آنها رسیدن به مطلوب‌ترین آینده‌های ممکن را محقق می‌سازد. از نگاه آینده‌پژوهی درک پیشران‌ها، رویدادها و روندهای مؤثر در شکل‌گیری آینده می‌تواند به شناسایی و تبیین آینده‌ای بدیل کمک کند. آینده‌پژوهی برای یافتن تجویزهای کارآمد از خرد جمعی کمک می‌گیرد. آینده‌ی صدور فرهنگی انقلاب اسلامی در جهان اسلام متأثر از پیشران‌ها، رویدادها و روندهای مختلفی در سطوح ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی است. انقلاب اسلامی ایران بر کشورهای مسلمان نشین تأثیراتی ماندگار گذاشته است. جان اسپوزیتو در جمع‌بندی کتابی که به مناسبت تأثیر جهانی انقلاب ایران چاپ شده است، می‌گوید: «دوستان و دشمنان انقلاب، هر دو موافق‌اند که انقلاب ایران بر جهان اسلام و غرب تأثیری اساسی گذاشته است. برای برخی، انقلاب ایران منبع الهام و انگیزه بوده است؛ برای برخی دیگر انقلاب خط عاجلی را بسیج کرده که نظم خاورمیانه و غرب را به خطر انداخته است» (Esposito, 1990: 317). انقلاب ایران دست‌کم در بخش تأثیرگذاری غیرمستقیم و غیرارادی یعنی بخش طبیعی ایده‌ی او مفاهیم و نوآوری‌ها موفق عمل کرده است. «اسلام سیاسی» پیام انقلاب اسلامی بود که به طرح گفتن اسلام سیاسی در مقابل گفتن سکولاریسم می‌پرداخت و در واقع با وقوع انقلاب اسلامی به پرسش گرفته شد (Fox, 2008: 19). این مفهوم اسلام سیاسی در فضاهای ذهنی متفاوت، جلوه‌های گوناگونی می‌یافت.

تأثیرات انقلاب اسلامی ایران بر کشورها، جنبش‌های اسلامی در زمان‌ها و مکان‌های گوناگون، متفاوت بوده است و بنابراین با توجه به سبدهای چهارگانه‌ی نگرش و رفتار جامعه‌ی ایران، نگرش و رفتار رهبران ایران، نگرش و رفتار دولت‌های محلی و نگرش و رفتار مردم جامعه مورد بحث و شاخص‌ها و محورهای فرعی هر یک از این سبدها و نیز روابط تعاملی این عناصر چهارگانه پیوستار و طیف گسترده‌ای از تأثیرگذاری یا تأثیرپذیری حداقلی تا حداکثری را مشاهده خواهیم کرد. در واقع در هر کشور و جنبشی سبک خاصی از تأثیرات انقلاب ایران را می‌توان در نظر آورد. در این «سبک ویژه»، ضمن وجود تأثیرات مشابه، بسته به زمان و مکان، ویژگی‌های خاصی نیز پیدا می‌کند.

بهره‌گیری از آینده‌پژوهی می‌تواند زمینه‌های لازم برای گذار از غافل‌گیری راهبردی ایران در موضوع صدور فرهنگی را ایجاد کرده و به تقویت شناخت آینده‌ای بدیل صدور فرهنگی در جهان اسلام و برنامه‌ریزی درست کمک زیادی کند. بهره‌گیری از سازوکارهای کنش پیشگیرانه و تقویت شناخت بهتر آینده و برنامه‌ریزی صحیح می‌تواند به موفقیت ایران در صدور فرهنگی در جهان اسلام و شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی مدنظر رهبرمعلم انقلاب اسلامی در فرآیند تحقق اهداف انقلاب اسلامی که بیان نموده‌اند کمک شایانی کند.

با توجه به موارد فوق، جمهوری اسلامی ایران باید ضمن شناخت صحیح مسائل و عوامل و بازیگران مؤثر بر آینده صدور فرهنگی خود در جهان اسلام به‌عنوان محور مقاومت، برای ایفای نقش به‌عنوان یک بازیگر مهم در منطقه سیاست‌گذاری راهبردی کند.

هدف اصلی تحقیق: تبیین مدل چارچوب مفهومی آینده پژوهی صدور فرهنگی انقلاب اسلامی در جهان اسلام و اهداف فرعی آن: شناسایی مؤلفه‌های صدور فرهنگی انقلاب اسلامی در جهان اسلام؛ شناسایی جامعه هدف صدور فرهنگی انقلاب اسلامی در جهان اسلام؛ شناسایی سطح صدور فرهنگی اسلامی در جهان اسلام؛ در نتیجه سؤال اصلی این تحقیق که بدنبال پاسخ‌گویی با آن هست به شرح ذیل می‌باشد: مدل چارچوب مفهومی آینده‌پژوهی صدور فرهنگی انقلاب اسلامی در جهان اسلام چیست؟ و سؤالات فرعی آن: مؤلفه‌های صدور فرهنگی انقلاب اسلامی کدامند؟ جامعه هدف صدور فرهنگی در جهان اسلام کدامند؟ سطح صدور فرهنگی در جهان اسلام چگونه است؟

در این مقاله ابتدا چارچوب نظری و پیشینه بیان و سپس با استفاده از روش‌های آینده‌پژوهی مرور منابع، دلفی، پانل خبرگان و بهره‌برداری از نرم‌افزار اکسل تلاش نموده در راستای پاسخ به سؤالات اقدام نموده و چارچوب مفهومی آینده پژوهی صدور فرهنگی انقلاب اسلامی در جهان اسلام را تدوین نموده.

پیشینه و چارچوب نظری

پیشینه

ادبیات نسبتاً گسترده‌ای در زمینه‌ی صدور انقلاب اسلامی به‌وسیله‌ی نویسندگان و پژوهشگران ایرانی و غیرایرانی تولید شده است که ابعاد و وجوه مختلف این مفهوم و پدیده را مورد تحلیل قرار داده‌اند، که در ذیل به برخی از آنها اشاره می‌شود:

جدول ۱: پیشینه

نویسندگان	اهداف و یا سؤالات اصلی	مهم‌ترین یافته‌ها
برزگر (۱۳۹۱) - روش کیفی (فراتحلیل)	پیامدشناسی و بازتاب‌های خارجی انقلاب اسلامی ایران با استفاده از نظریات پخش با مطالعه موردی بر حزب‌الله لبنان، نظریه سیستم‌ها با مطالعه موردی بر روی عراق و عربستان، نظریه مبادله هومنز	در این کتاب نویسنده به این نتیجه می‌رسد که کانون اصلی طرح ایده الگوی رابطه دین و سیاست در دنیای مدرن و انقلاب اسلامی ایران بوده است.
تاجیک و دهقانی فیروزآبادی (۱۳۸۲)	تبیین الگوهای صدور انقلاب اسلامی ایران در چارچوب	در این مقاله مهم‌ترین عامل شکل‌دهنده به الگوی صدور انقلاب، بستر گفت‌وگویی و تحولات گفت‌وگویی در سیاست خارجی ایران تلقی می‌شود.

	گفتمان‌های مختلف سیاست خارجی جمهوری اسلامی	-روش کیفی (تحلیل محتوا)
تأثیرات انقلاب اسلامی بر کشورهای اسلامی حداقل به همان اندازه که به تلاش‌های خود ایران وابسته بوده، به وضعیت کشور و منطقه مورد نظر نیز بستگی داشته است. بنابراین هر تحلیلی، اساساً باید با توجه به کشور یا منطقه مورد بررسی انجام گیرد و عواملی همچون ترکیب نخبگان بومی، ماهیت گروه‌های اسلامی و گروه‌های مخالف در آن کشور و دیگر عوامل مهم محلی مورد توجه باشد.	بررسی ابعاد گوناگون بازتاب‌های احتمالی انقلاب ایران	اسپوزیتو (۱۳۸۳) - روش توصیفی با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و اسنادی
براساس نتایج این پژوهش الگوهای صدور انقلاب در ایران به دوران دفاع مقدس، سازندگی، اصلاحات و اصول‌گرایی تقسیم می‌شود.	تقسیم‌بندی دوره‌های الگوهای صدور انقلاب در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران	دهقانی فیروزآبادی و فیروزه رادفر (۱۳۸۸) -روش کیفی (تحلیل محتوا)
صدور انقلاب اسلامی در این کتاب به‌عنوان یکی از اهداف سیاست خارجی جمهوری اسلامی در چارچوب اصل دعوت به‌طور مختصر توضیح داده شده است.	مفهوم صدور انقلاب اسلامی چیست؟	محمدی (۱۳۷۷) -روش کیفی (تحلیل محتوا)
در این پژوهش نویسنده، مفهوم و پدیده‌ی صدور انقلاب اسلامی را در بستر جهت‌گیری‌های متعارض سیاست خارجی ایران در دوران‌های مختلف بررسی کرده است و نتیجه می‌گیرد این مفهوم تابع سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران می‌باشد.	چگونه می‌توان چارچوب تحلیلی برای بررسی صدور انقلاب در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران بیان نمود	رمضانی (۱۳۸۰) - روش توصیفی با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و اسنادی
نویسنده این کتاب در حوزه جغرافیایی محدود، به بحث و بررسی تأثیرات انقلاب اسلامی در کشورها و جوامع اسلامی می‌پردازد و مفهوم صدور انقلاب اسلامی به‌عنوان پیش‌درآمد بررسی تأثیرات انقلاب اسلامی در جهان اسلام، توضیح می‌دهد. وی به یک نمونه از تغییر و تحول در الگوی صدور انقلاب در دوران جنگ اشاره می‌کند. به عبارت دیگر تأثیر جنگ تحمیلی بر الگوی صدور انقلاب را مورد توجه قرار می‌دهد.	تأثیر انقلاب اسلامی ایران بر کشورهای اسلامی چگونه است؟	حشمت‌زاده (۱۳۸۵) - روش توصیفی با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و اسنادی
این کتاب مجموعه‌ی سخنرانی‌ها و رهنمودهای امام خمینی(ره) است. در این کتاب ضمن بیان دیدگاه صدور فرهنگی انقلاب اسلامی، سایر دیدگاه‌ها در مورد صدور انقلاب مانند دخالت نظامی نقد قرار می‌گیرد.	صدور انقلاب از دیدگاه امام خمینی(ره) چیست؟	امام خمینی(ره) (۱۳۷۶) -روش کیفی (تحلیل محتوا)

<p>در این پژوهش مبانی نظری، سیاست، اهداف و ابزارهای صدور انقلاب اسلامی را مورد توجه و بررسی قرار می‌دهد. وی تحت عنوان سیر تاریخی صدور انقلاب اسلامی، به صورت توصیفی، سیاست صدور انقلاب اسلامی به عنوان یکی از موضوعات سیاست خارجی ایران را توضیح می‌دهد.</p>	<p>مبانی موضوعات سیاست خارجی ایران کدامند؟</p>	<p>فلاح‌نژاد (۱۳۸۴) - روش توصیفی با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و اسنادی</p>
<p>شهید مطهری از بین فرضیه‌های مختلفی که پیرامون علل و عوامل شکل‌گیری انقلاب اسلامی مطرح است، عامل مذهب و اسلام را علت اصلی و مهم پیروزی و تداوم انقلاب اسلامی معرفی می‌کند و اگر مجموع نظریات ایشان را در قالب علل اربعه (فاعلی، غایی، صوری و مادی) بیان کنیم، شهید مطهری همه این علل اربعه را در قالب اسلام و مذهب بیان می‌کند.</p>	<p>عوامل شکل‌گیری انقلاب اسلامی چیست؟</p>	<p>مطهری (۱۳۷۵) - روش کیفی (تحلیل محتوا)</p>
<p>تأثیرات انقلاب اسلامی تنها به حوزه‌ی نظری و اندیشه محدود نشد، بلکه بازتاب‌هایی هم در حوزه‌های عمل داشته است. این انقلاب به دلیل برخورداری از ماهیت جهان شمول نه تنها در جهان اسلام و جنبش‌های اسلامی معاصر تأثیر شگرفی بر جای نهاد، بلکه در اندیشه و سیستم بین‌الملل نیز منشا تغییراتی شد. مهم‌ترین تأثیر کلان انقلاب اسلامی در نظام بین‌الملل به چالش کشیدن ماهیت و موجودیت رژیم صهیونیستی است که این فرایند پس از نامیدی ناسیونالیسم اعراب در مبارزه با اسرائیل همچنان ادامه دارد. تأثیر انقلاب اسلامی بر روابط و نظام بین‌المللی و منطقه‌ای و واکنش آمریکا در قبال شکل‌گیری انقلاب از موضوعاتی است که به آن اشاره می‌کند.</p>	<p>تأثیر انقلاب اسلامی بر تغییرات و تحولات نظام بین‌الملل پس از پیروزی آن چیست؟</p>	<p>مجرد (۱۳۸۶) - روش توصیفی با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و اسنادی</p>
<p>این کتاب رژیم‌های بین‌المللی را در تئوری و عمل ارائه کرده است و پس از بررسی علل جنگ، نظریه‌ی رژیم‌های بین‌المللی و سپس رژیم‌های امنیتی را واکاوی کرده است. در نهایت تأثیر رژیم‌های بین‌المللی مانند خلع سلاح بر قدرت و نفوذ ایران را تشریح و بیان می‌کند که ما باید قواعد رژیم امنیتی خودمان را خود بنویسیم و در زمینی که دشمنان ما مشخص کرده‌اند قرار نگیریم.</p>	<p>علل شکل‌گیری و تعاریف رژیم‌های بین‌المللی و امنیتی چیست؟</p>	<p>عسگرخانی (۱۳۷۳) - روش کیفی (تحلیل محتوا)</p>

وجه تمایز پژوهش‌های صورت گرفته در داخل و خارج کشور با این پژوهش در این است که هیچ کدام از آنها براساس تکنیک‌های آینده‌پژوهی به تبیین چارچوب مفهومی آینده‌پژوهی صدور فرهنگی انقلاب

اسلامی در جهان اسلام نپرداخته‌اند. بیشتر نویسندگان با علم آینده‌پژوهی آشنایی تخصصی نداشته‌اند و اغلب با روش‌هایی توصیفی به این موضوع پرداخته‌اند.

ادبیات نظری

مبانی نظری صدور انقلاب

معمولاً با تغییر نظام سیاسی یک کشور، به‌ویژه در سیستم دولت-ملت به‌ویژه از راه انقلاب‌ها، تلاش می‌شده است که برای حفظ دستاوردها به اشاعه‌ی ارزش‌ها و اصول انقلابی‌شان دست بزنند. به گفته‌ی کرین برینتون صدور انقلاب از طبیعت آن برمی‌خیزد (برینتون، ۱۳۶۳: ۲۲۶). اصطلاح «صدور انقلاب» در آثار روابط بین‌الملل آورده نشده است.

مفهوم صدور انقلاب، از رسالت‌های برون‌مرزی همه‌ی انقلاب‌ها شمرده می‌شود (محمدی، ۱۳۸۵: ۶۰). انقلاب فرانسه الهام‌بخش بیشتر دموکراسی‌های اروپایی بوده است و انقلاب روسیه هم بر انقلاب‌های چین و کوبا تأثیر گذاشته است. بیشتر صاحب‌نظران هم بر تأثیرات انقلاب ایران در خاورمیانه تأکید کرده‌اند (Eddin, 2002: 96). انقلاب کوبا الهام بخش بسیاری از شورش‌ها و حرکات‌های چریکی در قاره آمریکا به‌ویژه آمریکای لاتین بود. انقلاب نیکاراگوئه درس مهمی از انقلاب کوبا آموخت. انقلاب مصر منجر به ایجاد موج ناسیونالیسم عربی در جهان عرب به‌وجود آورد. همچنین سایر انقلاب‌ها مانند مکزیک، چین، یوگسلاوی و ویتنام نیز تأثیراتی بر محیط پیرامون خود داشتند.

برخی معتقدند که «انقلاب‌ها به‌مثابه‌ی کالایی هستند که صادرات نسبتاً اندکی دارند» (گلدستون، ۱۳۸۵: ۲۱۷). در مقابل، برخی از جمله اسلام‌گرایان بر این باورند که انقلاب کالا نیست که صادر یا وارد شود، بلکه «اساس انقلاب تغییر اوضاع نفسانی، تغییر روابط و رفتار اشخاص و تغییر احوال و نظامات جامعه است» (فارسیف، ۱۳۶۸: ۴۰۲). از سوی دیگر نیز برخی صدور انقلاب را برنامه، سیاست یا اقدامی می‌دانند که از طرف دست‌اندرکاران یک انقلاب برای تأثیرگذاری بر سایر جوامع مطرح می‌شود (محمدی، ۱۳۸۵: ۵۰۱). بنابراین حضور کارگزاران انسانی در صدور انقلاب نمایان است و زمانی که ملت‌ها جذب این انقلاب‌ها شوند، به پیشبرد انقلاب و اهداف آن کمک می‌کنند و امواج جدیدی از انقلاب‌ها را با اهداف مشابه خلق می‌کنند. قدرت ایده‌ای انقلابی را می‌توان در گستره‌ی دامنه‌ی انتشار و تأثیرشان بر منازعات انقلابی چندجانبه یافت؛ که به تداوم آنها می‌انجامد. انقلاب، با تداوم به تکامل خواهد رسید (گلدستون، ۱۳۸۵: ۲۳۱).

مفهوم صادر کردن انقلاب از نظر روح‌الله رضوانی، می‌تواند وجهی قدسی داشته باشد و چه در انقلاب‌های آمریکا، فرانسه و روسیه که دنیوی و غیرمذهبی بوده‌اند، نتیجه‌ی قهری پدیده‌ی انقلاب در سراسر تاریخ جهان است که برای انقلاب ایران نیز صدق می‌کند (رضوانی، ۱۳۸۸: ۵۵).

صدور انقلاب ایران را می‌توان به معنای ترویج گفتمان انقلاب اسلامی دانست که به‌دلیل ماهیت جهانشمول دین اسلام به‌نوعی متضمن آگاهی‌بخشی و رهایی‌بخشی دیگران است (دهقانی فیروزآبادی و رادفر، ۱۳۸۸: ۱۲۸). صدور انقلاب اسلامی به‌عنوان یک اصل در سیاست خارجی مطرح است که با

الهام‌گیری از آموزه‌های اصیل اسلامی نظیر حمایت از مظلومان و مستضعفان و نفی سلطه‌ی طاغوت و استکبار در پی رهایی مظلومان از بند استکبار و رساندن پیام انقلاب ایران به جهانیان است. در واقع، انقلاب اسلامی فقط پدیده‌ای تاریخی نیست که در بهمن ۱۳۵۷ اتفاق افتاده باشد؛ بلکه مهم‌تر از آن آغاز یک گفتمان جهانشمول و رهایی‌بخش و نویدبخش آزادی و مبارزه علیه ظلم در جهان بود. صدور انقلاب اسلامی و دعوت از تمامی جهانیان برای آشنا شدن با مبانی انقلاب هدف اصلی سیاست خارجی ایران است (ملکی، ۱۳۸۵: ۶۸). در واقع، تداوم انقلاب در گرو صدور آن است و این تعریف مدنظر نگارنده‌ی این مقاله است. در همین راستا، یکی از وظایف اصلی دولت اسلامی به‌ویژه در دورانی که سلاح تبلیغات و فرهنگ جایگزین اسلحه‌ی آتشین شده است - اصل دعوت است. تعطیل کردن اصل دعوت به شکل دائم چیزی جز اعلام انصراف از ارزش‌های ایدئولوژیک نیست. به همین سبب، تصور نمی‌شود که ضرورت یا مصلحتی چنان قوی باشد که بتواند مهم‌ترین وظیفه‌ی دولت اسلامی را برای همیشه تعطیل کند (حقیقت، ۱۳۷۶: ۴۶۱). به این ترتیب، مبارزه برای ایجاد اتحاد واقعی و پیوند عقیدتی میان ملل اسلامی یک رسالت جهانی است که انقلاب اسلامی ایران به دوش کشیدن بار آن را یکی از اهداف و آرمان‌های خود قرار داده است (Benard & khalizad, 1984: 147).

در اینجا اتحاد و پیوند مقدم بر هرگونه انفصال و جدایی است و اصلاً هدف از صدور انقلاب ایجاد یک حس مشترک بین مسلمانان و ملل محروم و ستم‌دیده در مرحله‌ی اول و سایر ملت‌ها در مرحله‌ی بعدی است.

می‌توان گفت همان‌گونه که دولت اسلامی انجام امور داخلی را وظیفه خود می‌داند، در قبال مسائل خارج از مرزها نیز مسئولیت‌هایی را متوجه خود می‌داند. انقلاب اسلامی ایران نیز با بهره‌گیری از یک ایدئولوژی فراملی برپایه‌ی اسلام و براساس تکلیف اسلامی به گسترش اصول و مبانی اصول خود اقدام کرده است. طرح مسئله‌ی صدور انقلاب از همان آغاز اختلاف‌نظرهایی را در داخل جامعه و در بین نخبگان حاکم موجب شد که بر سیاست خارجی کشور ما نیز بازتاب داشت. تا جایی که طرح این مسئله از سوی رهبران انقلاب در روزهای آغازین بعد از پیروزی انقلاب اسلامی بیشترین اصطکاک را با غرب و همچنین با حکومت‌های وابسته در جوامع اسلامی ایجاد کرد. هر چند برداشت‌ها و برخوردهای یکسانی نیز در اجرای این هدف در داخل پدید نیامد (محمدی، ۱۳۸۵: ۶۱). در واقع، این مسئله هم در داخل و هم در خارج از کشور محل مناقشه بوده است و همواره بر تصمیم‌گیری در سیاست خارجی تأثیرگذار بوده است. روح‌الله رضانی هدف از صدور انقلاب ایران را چنین بیان می‌کند: «صدور انقلاب در کوتاه‌مدت، وسیله‌ای برای دفاع از جمهوری اسلامی و تأمین امنیت آن به‌ویژه در خلیج فارس است و در درازمدت، وسیله‌ای برای استقرار نهایی نظامی جهانی زیر چتر عدالت اسلامی است» (رضانی، ۱۳۸۸: ۶۵).

با طرح سیاست صدور انقلاب اسلامی از سوی رهبران انقلاب، واکنش‌ها و برداشت‌های متفاوتی از سوی ناظران داخلی و خارجی حوادث انقلاب اسلامی نمایان گشت. از سویی نظام سلطه و حتی حکومت‌های وابسته به آن در جوامع اسلامی، خود را آماده‌ی هرگونه اصطکاک با نظام جمهوری اسلامی ایران در پی

سیاست‌های برون‌مرزی انقلاب می‌کردند. از سوی دیگر در داخل، انقلابیون و سیاست‌مداران در مقابل سیاست صدور انقلاب، مواضع و رویکردهای متفاوتی را به کار می‌گرفتند. چهار رویکرد متفاوت در ایران در مقابل اندیشه‌ی صدور انقلاب ایجاد شد که ناشی از تفاوت دیدگاه‌ها و برداشت‌هایی بود که از این سیاست داشتند (جاودانی‌مقدم، ۱۳۹۳: ۱۷۸).

دیدگاه‌ها و نظریه‌های مطرح شده در مورد صدور انقلاب

بعد از پیروزی انقلاب اسلامی و طرح مسئله‌ی صدور انقلاب، نظریات و برداشت‌های متفاوتی از این سیاست صورت گرفت و هر یک تلاش می‌کردند صدور انقلاب را از دیدگاه خود توجیه و تفسیر کنند. با وجود این، عده‌ای هم اعتقادی به صدور انقلاب نداشتند و انقلاب را فقط در چارچوب مرزهای ملی بررسی می‌کردند. به‌طور کلی، دیدگاه‌های موجود در مورد صدور انقلاب را می‌توان در چهار رویکرد تقسیم‌بندی کرد:

رویکرد ملی‌گرا

اعضای دولت موقت و یاران مهندس بازرگان در نهضت آزادی - مخالف سیاست صدور انقلاب بودند و بر این باور بودند که انقلاب ایران و ارزش‌های انقلابی آن در قالب مرزهای جغرافیای سیاسی ایران مورد پذیرش است و بحث صدور انقلاب، باعث ایجاد تنش و حساسیت بین‌المللی می‌شود. از سوی دیگر، حمایت از نهضت‌های آزادی‌بخش در سایر کشورها، ناقض اصل عدم مداخله در امور داخلی آن کشورهاست. اعضای دولت موقت، مهم‌ترین مسئله نظام در این برهه‌ی زمانی را بازسازی ملی می‌دانستند. بنابراین ابراهیم یزدی وزیر خارجه وقت، با صراحت اعلام کرد: «ما قصد صادر کردن انقلاب خود را نداریم» (محمدی، ۱۳۸۵: ۶۴).

ملی‌گرایان، سیاست صدور انقلاب را تحریف میانی و اصول انقلابی ایران از حقیقت ضد استبدادی و استقلال‌طلبانه به چهره‌ی ضد امپریالیستی و آزادی‌بخش جهانی می‌دانستند و در فرایند تصمیم‌گیری در سیاست خارجی معتقد بودند که ایجاد روابط سیاسی، مهم‌ترین ابزار در جهان معاصر برای حفظ منافع ملی ایران است (ملکی، ۱۳۸۲: ۱۰۵). البته یزدی بعدها تصریح کرد که مخالفت وی با صدور انقلاب به معنای آموزش مسلحانه‌ی عده‌ای و اعزام آنها برای مخالفت با رژیم حاکمه کشور خودشان بود، نه با تبلیغ اسلام و ارزش‌های انقلاب (ظریفی‌نیا، ۱۳۸۷: ۵۶).

رویکرد آرمان‌گرا

انقلابیون آرمان‌خواه مانند شهید محمد منتظری، معتقد بودند که انقلاب اسلامی بنا به ماهیت ایدئولوژی جهان‌شمول و ماهیت اسلامی خود، ضرورتاً باید به سایر کشورهای اسلامی انتقال یابد. در این هدف، از هیچ‌گونه اقدامی حتی نظامی نباید غافل شد. این جریان بر این باور بودند که جهاد، ابزار مناسبی برای نشر انقلاب اسلامی است و باید اهمیتش را همانند دوران صدر اسلام بازجوید (ایزدی، ۱۳۶۱: ۱۹۱). اهداف اصلی صدور انقلاب در این رویکرد، نابود ساختن رژیم‌های پیرامونی، توانمندسازی نظامی جنبش‌های

آزادی‌بخش و به خطر افکندن حکومت‌های مستبد در جهان اسلام و منافع جهانی استکبار به شمار می‌آیند (محمدی، ۱۳۸۵: ۶۴).

مهم‌ترین سند طرفداران، این فراز از قانون اساسی است که رسالت ارتش مکتبی جمهوری اسلامی ایران را این گونه تعیین و تعریف می‌کند: «... ارتش جمهوری اسلامی و سپاه پاسداران انقلاب... نه تنها حفظ و حراست از مرزها بلکه بار رسالت مکتبی یعنی جهاد در راه خدا و مبارزه در راه گسترش حاکمیت قانون خدا در جهان را نیز عهده دار خواهند بود» (منصور، ۱۳۸۶: ۲۲).

به باور آنان گسترش حاکمیت قانون الهی در سطح بین‌المللی نیز از راه ایجاد انقلاب‌های مشابه در سایر کشورها تحقق می‌یابد. از این رو، برای صدور و اشاعه انقلاب اسلامی باید مبارزه و جهاد کرد. مهم‌ترین سازوکار و ابزار این الگو و راهبرد تهاجمی نیز حمایت همه جانبه اعم از تدارکاتی، تسلیحاتی، اقتصادی و سیاسی از جنبش‌های آزادی‌بخش در سراسر جهان می‌باشد. نهضت‌ها و گروه‌های مبارزی علیه استبداد و استکبار برای تشکیل حکومت‌های انقلابی و اسلامی مبارزه می‌کنند (رمضانی، ۱۳۷۸: ۶۲). در دوران هشت ساله دفاع مقدس برخی نظامیان طرفدار این رویکرد به سوریه رفتند که با مخالفت امام خمینی (ره) مواجه شدند و برای دفاع از کشور به ایران بازگشتند. پس از مطرح شدن مباحثی در شورای عالی دفاع در رابطه با نحوه ورود و فعالیت نیروهای ایرانی در لبنان و مذاکراتی که در این زمینه با حافظ اسد رئیس جمهور وقت سوریه صورت گرفت و همچنین اخباری که از عدم آمادگی نیروهای سوری در همکاری و معاضدت با نیروهای ایرانی به امام خمینی (ره) رسید، سرانجام ایشان با جمله‌ای که در این رابطه بیان فرمودند، تکلیف همگان را روشن کردند؛ امام (ره) فرمودند: «راه قدس از کربلا می‌گذرد»؛ بدین معنا که اگر فردی می‌خواهد با رژیم صهیونیستی بجنگد، لازمه‌اش پیروزی در نبرد با رژیم بعثی صدام است.

رویکرد ام‌القرای اسلامی

طرفداران رویکرد سوم، تلفیقی از دو دیدگاه ملی‌گرایان و آرمان‌گرایان را مدنظر داشتند آنها معتقد بودند که باید تلاش کنیم تا در داخل مرزهای ملی یک امت، نمونه بسازیم و از تمامی ابزارهای انقلابی و ظرفیت‌های آن - چه قانونی و حتی نظامی - استفاده کنیم. در رابطه با جامعه‌ی جهانی نیز سیاست مسالمت‌آمیز را دنبال می‌کردند. از نظر آنان اقدام علیه حکومت‌های مستبد و وابسته یا تفاهم با آنها در وضعیت موجود، وابسته به مصالح و منافع ملی است و تا زمانی که در داخل موفق به تثبیت اوضاع نشده‌ایم، نباید در اندیشه صدور انقلاب باشیم و نسبت به جامعه‌ی جهانی، موضع تعرضی در پیش گیریم. نظریه‌ی حفظ ام‌القرای اسلامی به‌وسیله‌ی محمدجواد لاریجانی براساس این رویکرد مطرح شد (لاریجانی، ۱۳۶۹).

رویکرد فرهنگی

این رویکرد از سویی الگوشدن جامعه‌ی انقلابی ایران را برای سایر ملل و از سوی دیگر تبلیغ اسلام ناب محمدی (ص)، قرآن و انقلاب را در میان سایر ملل، یک ضرورت مطرح می‌کند. در این نظریه، دخالت نظامی و الگوهای قهرآمیز صدور انقلاب منتفی است. این رویکرد دیدگاه امام خمینی (ره) است.

امام خمینی(ره) که دیدگاهشان سنخیت کاملی با ارزش‌های انقلاب اسلامی دارد، در مقابل سه رویکرد پیشین موضع دقیقی گرفتند. ایشان ضمن انتقاد از آنها، حرکت‌های انفعالی، بی‌توجهی به جامعه‌ی جهانی و بکارگیری شیوه‌های منفعت‌جویانه در سیاست خارجی را رد کردند و اعلام کردند که صدور انقلاب قطعی است:

«ما انقلابمان را به تمام جهان صادر می‌کنیم؛ چرا که انقلاب ما اسلامی است و تا بانگ «لااله الاالله» و «محمد رسول الله» بر تمام جهان طنین نیفکند، مبارزه هست و تا مبارزه هست و تا مبارزه در هر کجای جهان علیه مستکبرین هست، ما هستیم» (امام خمینی، ۱۳۷۹ (الف)، ج ۱۱: ۲۲۶).

امام خمینی(ره) قطعی بودن صدور انقلاب را مبنی بر آن نمی‌داند که از هر ابزاری برای پیشبرد آن سود جست. «اینکه می‌گوییم باید انقلاب ما به همه جا صادر بشود، این معنی غلط را از او برداشت نکنند که ما می‌خواهیم کشورگشایی کنیم، ما همه‌ی کشورهای مسلمین را از خودمان می‌دانیم» (امام خمینی، ۱۳۷۹ (الف)، ج ۱۱: ۲۲۶).

صدور انقلاب اسلامی راهبردی است که اعتقاد به صدور آموزه‌های انقلاب اسلامی دارد تا نمونه‌های مشابه آن را در ممالک اسلامی و حتی غیراسلامی محقق گرداند. شهید مطهری(ره) در این مورد بیان می‌کند: «من به تدریج این امید در دلم زنده می‌شود که این انقلاب به ایران محدود نمی‌ماند، هفتصد میلیون مسلمان را در بر خواهد گرفت و چه افتخاری برای ایران خواهد بود که یک انقلاب اسلامی از ایران شروع بشود و تمام کشورهای اسلامی را زیر نفوذ خودش بگیرد که مطمئناً خواهد گرفت» (مطهری، ۱۳۷۵: ۲۱). رویکرد امام خمینی(ره) در صدور انقلاب، برخاسته از ماهیت اسلامی انقلاب ایران است. دین اسلام ایدئولوژی جهان‌گرایی دارد. شعارها، اهداف، روش، محتوا، جهان‌بینی و ارزش‌های برخاسته از آن، شکل‌دهنده اشتراکات عمیق معنوی در میان جوامع اسلامی است. اینک پس از پیروزی انقلاب اسلامی، ضروری است که بنا به فرموده‌ی امام راحل ضمن توجه به نیازهای ملی و داخلی کشور، انقلاب اسلامی رویکرد جهان‌گرایی اسلام را دنبال کند (جاودانی‌مقدم، ۱۳۹۳: ۱۷۹).

رویکرد جهان‌گرایی امام خمینی(ره) و نگاه جهانی ایشان، نشان‌دهنده‌ی ماهیت فرهنگی صدور انقلاب است. بنابراین «صدور انقلاب از دیدگاه امام به مفهوم تأکید بر تحقق ارزش‌ها در داخل و اهتمام جدی به ارائه و اشاعه‌ی ارزش‌ها و آرمان‌های انقلاب در خارج است» (محمدی، ۱۳۸۵: ۶۹). به بیان دیگر، صدور انقلاب به معنای انتقال پیام انقلاب اسلامی به جهانیان با بارور کردن تبلیغات اسلامی، نه به معنای صدور کالا یا لشکرکشی است. امام(ره) با ترویج این واژه، ضمن آنکه توانستند امید را در میان مستضعفان جهان و ملل آزادی‌خواه و استقلال‌طلب زنده کنند در دل‌های مستکبرین و سلطه‌گران وحشتی ایجاد کردند و آن را با آگاهی و بیداری اسلامی در ادبیات سیاسی جهان اسلام مترادف کردند (دهشیری، ۱۳۸۸: ۱۹).

در دیدگاه امام به سیاست صدور انقلاب اسلامی، سه گروه جامعه‌ی هدف محسوب می‌شوند: نخست، ملت‌ها مخاطب پیام انقلاب هستند. در این سطح با ایجاد بیداری در مردم و وحدت درونی مردم دولت‌های نامشروع، وابسته و ناکارآمد استبدادی به چالش کشیده می‌شود و احساس حق تعیین سرنوشت و مشارکت

سیاسی در قدرت ملت‌ها بیدار شود (حشمت‌زاده، ۱۳۸۵: ۲۹۱). در این منظر همه‌ی ملت‌ها باید در مسیر آزادی و عدالت‌خواهی قرار گیرند. گروه دوم، جنبش‌های آزادی‌بخش در جهان اسلام و سایر ملل (اسپوزیتو، ۱۳۸۸: ۷۰) و گروه سوم دولت‌ها هستند (امام خمینی، ۱۳۷۹ (الف)، ج ۱۳: ۲۸۱). بنابراین از دیدگاه امام خمینی (ره) ماهیت صدور انقلاب باید فرهنگی باشد و مهم‌ترین مخاطب آنها نیز ملت‌ها و مردم جوامع مختلف اسلامی هستند.

از نظر امام خمینی (ره) انقلاب ایران یک انقلاب اسلامی است که منحصر به ایران نیست و متعلق به همه‌ی مسلمانان است. این درک جهانشمول از اسلام و انقلاب در سخنرانی‌ها و نوشته‌های ایشان به وضوح پیداست. صدور انقلاب در اندیشه‌های حضرت امام (ره) جایگاه خاصی دارد. از نظر ایشان صدور انقلاب یک وظیفه‌ی حتمی و انقلابی به‌شمار می‌آید و در صورتی موفق خواهد شد که بتواند در داخل نیز یک الگوی موفق تدارک ببیند و به‌عنوان نمونه تلقی شود. ایشان صدور انقلاب را در درجه‌ی اول به‌عنوان ویژگی ذاتی یا اجتناب‌ناپذیر انقلاب اسلامی معرفی می‌کند. از سوی دیگر، صدور انقلاب را تکلیفی در راستای احساس حاکمیت اسلام و احکام تعالی‌بخش آن در داخل کشور می‌دانستند. ایشان ضمن رد شبهات و شایعاتی که از طرف دشمنان مطرح می‌شد، تصریح می‌کردند که منظور از صدور انقلاب به هیچ‌عنوان هجوم نظامی و لشکرکشی به دیگر کشورهای مسلمان نیست (محمدی، ۱۳۸۵: ۶۹-۷۰).

سیاست صدور انقلاب اسلامی ایران در صورتی با استقبال دیگران مواجه می‌شود که مدل تجربه شده و موفق آن را در داخل کشور ببینند و به ارزش و اهمیت دستاوردهای آن پی ببرند. در این صورت استفاده از تجربیات ایران و اشاعه‌ی آرمان‌های انقلاب اسلامی با استقبال دیگران روبه‌رو می‌شود. در واقع، کشوری ام‌القرای جهان اسلام می‌شود که لیاقت رهبری کل امت را داشته باشد و ملاک اصلی ولایت است، نه موقعیت استراتژیک و امثال آن. این کشور باید سطح رهبری خود را از مرزهای جغرافیایی‌اش فراتر ببرد (صدقی، ۱۳۸۶: ۸۱).

صدور انقلاب از منظر نظریه‌ی سازه‌انگاری

از منظر سازه‌انگاری، صدور انقلاب اسلامی، به‌عنوان یک هدف در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، ناشی از هویت و نقش ملی آن است. این قوام‌بخشی و تعیین‌کنندگی در دو سطح صورت می‌گیرد: نخست، هویت‌ها و نقش‌های ملی که جمهوری اسلامی برای خود قائل است و در سطح بین‌المللی نیز به‌رسمیت شناخته می‌شود، پیگیری صدور انقلاب در سیاست خارجی آن را ایجاب و ضروری می‌سازد؛ به‌گونه‌ای که هویت چهارگانه‌ی «ایرانی»، «اسلامی»، «انقلابی» و «غیرمتعهد» و نقش‌های ملی «دولت مستقل فعال»، «دولت سرمشق»، «مدافع مسلمانان»، «سنگر انقلاب»، «عامل ضدامپریالیست» متضمن و مستلزم صدور انقلاب است؛ دوم، هر یک از این هویت‌ها و نقش‌های ملی، الگوهای صدور انقلاب مختلف و متفاوتی را ایجاب و تعیین می‌کند. از این‌رو، در دوره‌های مختلف سیاست خارجی ایران با توجه به هویت و نقش ملی مورد تأکید، الگوی صدور انقلاب متناسب با آن نیز به‌کار گرفته می‌شود. برای نمونه، در دوران جنگ که

هویت انقلابی و اسلامی ایران اولویت دارد، الگوی صدور انقلاب نیز به صورت «اشاعه‌ی عملی حکومت اسلامی» تعریف و تعیین شد (دهقانی فیروزآبادی و رادفر، ۱۳۸۸: ۱۲۶-۱۲۷).

صدور انقلاب از منظر نظریه‌ی پخش^۱

نظریه‌ی «پخش» یا «اشاعه» یکی از نظریه‌های رایج در مورد چگونگی انتشار پدیده‌ها و گسترش ایده‌ها و اندیشه‌هاست که در حوزه‌های متعدد مطالعاتی مدنظر پژوهشگران است. نظریه پخش در سال ۱۹۵۳ از سوی هاگراسترن^۲ جغرافیدان سوئدی ابداع و عرضه شد (شکویی، ۱۳۶۴: ۱۱۲-۱۱۱). هرچند نقطه آغاز کاربرد آن در پدیده‌های کشاورزی و شیوع بیماری‌ها بود؛ کاربرد آن در سایر عرصه‌های فرهنگی نیز تسری یافت (Haggett, 1983: 303-304).

با وقوع انقلاب اسلامی در ایران، کشورهای هم‌جوار و منطقه‌ی غرب آسیا و جهان اسلام به‌طور خاص، و جهان به‌طور عام تحت تأثیر عظمت این رخداد و پیام‌های جهانی و منطقه‌ای آن قرار گرفتند. ابداعات سیاسی و فرهنگی ایران همچون هر نوآوری دیگری به‌شدت برای مسلمانان جذاب و شگفت‌انگیز بود. بنابراین، انقلاب ایران کانون پخش و تراوش در منطقه شد. یک بررسی مقایسه‌ای بین موزاییک فرهنگی منطقه، قبل و بعد از انقلاب اسلامی، به‌خوبی نشان‌دهنده‌ی تغییرات بافت موزاییک منطقه‌ای غرب آسیا است و ما شاهد مجموعه‌ای از تأثیرپذیری‌های غیرارادی یا به تعبیر گراهام فولر، رفلکسی از سوی مردم منطقه می‌باشیم. این تأثیرات چنان قوی بود که حتی کسانی که علاقه‌ای به انقلاب اسلامی نداشتند نیز تحت تأثیر قرار گرفتند (برزگر، ۱۳۸۶: ۵۶).

نظریه‌پردازان انقلاب موضوع صدور انقلاب را یکی از مباحث ذاتی انقلاب‌ها می‌دانند؛ زیرا هر انقلابی، حتی اگر ایدئولوژی جهانشمولی هم نداشته باشد، حداقل براساس نظریه‌ی پخش یا اشاعه بر روی کشورهای هم‌جوار خود تأثیر خواهد گذاشت و موجب تحولاتی انقلابی در آنها خواهد شد؛ همان‌گونه که وقوع انقلاب ایران، موجب بروز ناآرامی‌هایی در کشورهای منطقه از جمله عراق شد (جمال‌زاده، ۱۳۹۱: ۶۶). جهان اسلام نیز با توجه به مطالب بیان شده از انقلاب اسلامی تأثیر پذیرفت.

صدور انقلاب از منظر قانون اساسی

از آنجایی که قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران بر پایه‌ی موازین شرعی و اسلامی تدوین شده است و اسلام مقوله‌ای جهانشمول است و به مرزهای جغرافیایی محدود نمی‌شود؛ قانون اساسی نیز به مسائل خارج از مرزها توجه ویژه کرده و اهداف و رسالت جهان اسلام در آن به شکل بارز نشان داده شده است. صدور انقلاب به‌عنوان یک اصل در سیاست خارجی پذیرفته شده و در قانون اساسی بر آن تأکید شده است. در مقدمه‌ی قانون اساسی آمده است: «قانون اساسی با توجه به محتوای اسلامی انقلاب ایران که حرکتی برای پیروزی تمامی مستضعفین بر مستکبرین بود، زمینه‌ی تداوم این انقلاب را در داخل و خارج فراهم

1. diffusion
2. Hager Strand

می‌کند. به‌ویژه در گسترش روابط بین‌الملل بار دیگر جنبش‌های اسلامی و مردمی می‌کوشند تا راه تشکیل امت واحد جهانی را هموار کنند و استمرار و مبارزه در نجات ملل محروم و تحت ستم در تمامی جهان قوام یابد» (منصور، ۱۳۷۸: ۱۴).

در فصل دهم قانون اساسی و در چهار اصل، مواضع و اصول کلی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران مطرح شده است. در اصل یکصد و پنجاه و دو قانون اساسی، ضمن توجه به صدور انقلاب آمده است: «سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران براساس نفی هرگونه سلطه‌جویی و سلطه‌پذیری، حفظ استقلال همه‌جانبه و تمامیت ارضی کشور، دفاع از حقوق همه‌ی مسلمانان و عدم تعهد در برابر قدرت‌های سلطه‌گر و روابط صلح‌آمیز متقابل با دولت‌های غیرمحراب استوار است». همچنین، در اصل یکصد و پنجاه و چهارم برخورداری کامل از هرگونه دخالت در امور داخلی ملت‌های دیگر و حمایت از مبارزه‌ی حق‌طلبانه‌ی مستضعفین در برابر مستکبرین در جهان تأکید شده است.

حمایت از مستضعفین و تلاش برای تحقق وحدت میان مسلمانان از نظر جمهوری اسلامی ایران، این نیست که با استفاده از زور ملت‌ها را تحت حاکمیت نظام اسلامی درآورد؛ بلکه در پی آن است که با ایجاد وحدت فکری و روحیه‌ی برادری و برابری بین مسلمانان و ملت‌های محروم شرایطی را به‌وجود آورد تا آنها خود علیه نظام جور قیام کنند و زمینه‌ی تشکیل حکومت مطلوب را فراهم آورند (یزدانی و اخجسته، ۱۳۹۱: ۷۱).

آینده‌پژوهی

آینده‌پژوهی متناسب با متن و فضای علمی، فرهنگی و اجتماعی با نام‌های متنوعی ظاهر شده و اجماع مشترکی در مورد نام و تعریف آن به‌دست نیامده است. وجود عباراتی همانند آینده‌شناسی، آینده‌پژوهی، آینده‌اندیشی، آینده‌نگاری و آینده‌نگری دلیل آشکاری بر این ادعا است (آقاپور، پهلوان، ۱۳۸۶: ۱۵۵). در تعریف هر یک از این عبارات کوشش می‌شود تا محدوده‌ای برای فعالیت آینده‌اندیشی ترسیم و ابعاد مختلف آن توصیف شود. برخی از تعاریف مطرح در مورد آینده‌پژوهی و عبارات مشابه به این صورت است:

- طبق تعریف گوپگان، آینده‌پژوهی «فرایندی سیستماتیک، مشارکتی و گردآورده‌ی ادراکات آینده است که چشم‌اندازی میان مدت تا بلندمدت را با هدف اتخاذ تصمیمات روزآمد و بسیج اقدامات مشترک بنا می‌سازد» (علی‌احمدی، ثقفی و فتحیان، ۱۳۸۶: ۵).

- به قول وندل بل، آینده‌پژوهان می‌کوشند تا با تصویر و ترسیم آینده‌های ممکن^۱، محتمل^۲ و مطلوب^۳ و ارائه‌ی اطلاعات و آگاهی‌های نسبتاً دقیق، برای سیاست‌گذاران، برنامه‌ریزان و مدیران جامعه بستری را فراهم کنند تا آنها بتوانند در تصمیم‌گیری‌ها و برنامه‌ریزی‌هایشان با نگاه به آینده و پیش‌بینی روندهای آتی

1. Possible
2. Probable
3. Preferable

عمل کنند و از فرصت‌ها، امکانات و منابع موجود تا حد امکان استفاده بهینه‌ای ببرند و با اطمینان بیشتری گام بردارند (Bell, 2003).

- در تعریف دیگر آینده‌پژوهی، بررسی و تعیین منابع، الگوها و روندهای تغییر و تحول یک موضوع یا مسئله در آینده براساس داده‌های کمی و کیفی است. بنابراین، آینده‌پژوهی تلاشی است برای یافتن تصویری از آینده و ارائه توجیهی برای آن تصور (حاجیان، ۱۳۸۶: ۲۸۰).

در مجموع می‌توان آینده‌پژوهی را تلاش نظام‌مندی دانست که می‌کوشد تا متغیرهای مؤثر بر پدیده‌های آینده و کیفیت تغییرات آنها را بشناسد و الگوهای تغییر را برای تقویت پیش‌بینی و ترسیم آینده‌ای بدیل مورد استفاده قرار دهد. پیام اصلی آینده‌پژوهی این است که در هنگام تصمیم‌گیری، فضاهای آینده را تصویر کند و نتیجه‌ی اقدامات امروز در چارچوب آینده تحلیل شود.

آینده چگونه ساخته می‌شود؟

بر اساس پیش فرض‌های دیدگاه آینده‌نگارانه، لازم است تا به ساخت آینده دقت شود. برای اینکه بتوان آینده را ساخت، ضروری است تا به این پرسش پاسخ داده شود که «آینده چگونه ساخته می‌شود؟». بدین ترتیب آینده‌پژوه تنها ناظری بیرونی نیست که آینده‌ی قطعی را می‌بیند، بلکه کسی است که در ساخت آینده‌ای مطلوب‌تر گام برمی‌دارد و می‌تواند مشارکت گروه‌های مختلف را برای ساخت آینده جلب و هماهنگ سازد. جیمز دیتور، یکی از آینده‌پژوهان برجسته، آینده را حاصل اندرکنش چهار عامل روندها، رویدادها، تصویرها و اقدام‌ها می‌داند (Dator, 1996).

بی‌شک روند و رویداد شناخته شده‌ترین واژه‌های آینده‌اندیشی هستند که بر دو ویژگی آینده متمرکز هستند. روند به پیوستگی تاریخی و زمانی اشاره دارد و طبق آن، آینده ادامه‌ی وضعیت فعلی دانسته می‌شود. برخلاف روند، رویداد بر گسستگی‌های تاریخی تأکید دارد و آینده را نتیجه‌ی تغییر وضعیت فعلی می‌داند. هر یک از این دو مفهوم دو جنبه از آینده را نشان می‌دهند که لازم است آینده‌پژوه به هر دو جنبه توجه کند. روند عبارت است از: تغییرات منظم داده‌ها یا پدیده‌ها در طول زمان. روندها از گذشته آغاز می‌شوند و تا آینده ادامه می‌یابند. اما رویداد، برخلاف روند، حاصل اتفاق یا حادثه‌ای است که به‌شدت بر روند و به‌طور کلی بر آینده تأثیر می‌گذارد.

تصویر، حاصل برداشت یا خواست افراد و گروه‌های گوناگون درباره‌ی آینده است. تصاویر به صورت‌های مختلف انتشار می‌یابند؛ از جمله در سخنرانی‌ها، گفت‌وگوها و سناریوهایی که از طرف بازیگران تهیه می‌شوند. در نهایت اقدام، عملی است که بر اساس تصاویر بازیگران از آینده شکل می‌گیرد.

نیروهای پیشران

در متون آینده‌پژوهی، پیشران‌ها به نیروهای مهم شکل‌دهنده‌ی آینده جهان اشاره دارد. بدیهی است که پیشران‌ها به‌صورت غیرمستقیم بر حوزه‌های مختلف تأثیر گذارند. به‌بیان دیگر، مؤلفه‌ها یا عوامل اصلی متشکل از چند روند که باعث ایجاد تغییر در یک حوزه‌ی مورد مطالعه می‌شوند. نیروهای پیشران یا متغیرها،

مفاهیمی هستند غیر ثابت و تغییر پذیر که تک تک اعضای نمونه‌ی تحقیق وضعیت یا حالت خاصی از آن می‌گیرند. به این معنی که همگی اعضاء یا موارد نمونه از وضعیت یکسان و مشابهی از آن جهت برخوردار نباشند. اگر نیروها و عوامل درست تشخیص داده شوند و ارزیابی شوند، کار پیش‌بینی به سامان است، حتی اگر پیش‌بینی‌ها درست هم از کار درنیاید؛ چرا که اصل و مبنای کار درست بوده است (حاجیانی، ۱۳۹۰: ۲۱۷). به بیان دیگر، نیروهای پیشران مؤلفه‌های سازنده آینده هستند که آینده را احتمالاً می‌سازند. پیشران‌ها الزاماً باعث تقویت همدیگر نمی‌شوند و ممکن است اثرات متضاد و خنثی کننده‌ی یکدیگر داشته باشند. پیشران این پتانسیل را دارد که صحنه را با تحولی اساسی روبه‌رو سازد. در واقع، منظور از پیشران هر چیزی است که صحنه و محیط کلان را متحول کند و تغییر دهد (پدرام، ۱۳۹۴: ۲۶).

روش‌شناسی پژوهش

از جمله ویژگی‌های مطالعات علمی که هدفشان حقیقت‌یابی و اکتشاف است، بهره‌گیری از یک روش تحقیق مناسب است. انتخاب روش تحقیق مناسب به اهداف، سؤالات و ماهیت موضوع تحقیق و امکانات اجرایی بستگی دارد (خاکی، ۱۳۷۸). روش تحقیق را می‌توان با توجه به ملاک‌های هدف به سه دسته بنیادی، کاربردی و تحقیق و توسعه و براساس نحوه گردآوری داده‌ها به دو روش آزمایشی و توصیفی (غیرآزمایشی) تقسیم کرد (سرمد، بازرگان، حجازی، ۱۳۸۴). با توجه به اینکه مقاله حاضر به دنبال تدوین مدل چارچوب مفهومی آینده‌پژوهی صدور فرهنگی انقلاب اسلامی در جهان اسلام است. از نظر هدف در حیطه تحقیقات بنیادی است.

از نظر معرفت‌شناسی و جهت‌گیری پژوهش، روش به‌کار رفته در این مقاله آمیخته (ترکیب کمی و کیفی) است. در این نوع طرح، پژوهشگر درصدد زمینه‌یابی موقعیتی نامعین است. برای این منظور، ابتدا داده‌های کیفی را گردآوری می‌کند. سپس با استفاده از آن داده‌ها امکان صورت‌بندی گویه‌هایی درباره‌ی پدیده‌ی مورد بررسی فراهم می‌شود (بازرگان، ۱۳۸۹). به بیان دیگر، در این پژوهش، پژوهشگر به دنبال بررسی فرضیه خاصی نبوده است، بلکه با صورت‌بندی مسئله و طرح سؤالات متفاوت در پی کشف سناریوهایی است که هر یک، بسته به شرایط آینده، قابل رخداد خواهند بود. در این پژوهش به کمک روش‌های کیفی و ابزار کمی، بسیاری از جزئیات پژوهش از طریق تحلیل داده‌ها، رجوع به کارشناسان به‌دست آمده است.

در این مقاله ابتدا از روش کتابخانه‌ای و مصاحبه با خبرگان جهت گردآوری داده‌ها، سپس از روش‌های آینده‌پژوهی دلفی و پانل خبرگان استفاده شده است.

جامعه آماری این پژوهش را پژوهشگرانی که درباره صدور فرهنگی انقلاب اسلامی دارای فعالیت علمی و پژوهشی هستند و صاحب نظران و کارشناسان شاغل و بازنشسته که در وزارت امور خارجه، سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی و سایر نهادها و مراکز دولتی که در روند فعالیت‌های خود به نوعی با موضوع آگاهی و سابقه اجرایی دارند و دارای مدرک کارشناسی ارشد و بالاتر هستند را شامل می‌شوند. خبرگان این حوزه، با

روش نمونه‌یابی گلوله برفی شناسایی شدند و در نهایت تعداد خبرگان را ۳۲ نفر تشکیل داده‌اند (۱۵ نفر دارای سابقه علمی و پژوهشی و ۱۷ نفر دارای سابقه اجرایی).

باتوجه به اهمیت روایی و پایایی ابزار اندازه‌گیری تحقیق در تفسیر نتایج آن توجه به این دو مفهوم در یک پژوهش ضروری و اجتناب‌ناپذیر است.

مفهوم روایی یا اعتبار به این سؤال پاسخ می‌دهد که ابزار اندازه‌گیری تا چه حدی خصیصه مورد نظر را می‌سنجد؟ (سرمد و همکاران، ۱۳۸۴). بنابراین باید اطمینان حاصل شود که ابزار اندازه‌گیری بتواند یک ویژگی یا خصیصه مورد نظر را به‌طور درست اندازه‌گیری نماید. لذا سنجش اعتبار محتوا^۱ و اعتبار سازه^۲ بایستی در دستور کار محققین قرار گیرد (بحرینی، ۱۳۹۲). با توجه به آنکه اعتبار محتوا به قضاوت داوران بستگی دارد، لذا در موقع ساختن ابزار چنان عمل شد تا گویه‌های تشکیل دهنده، معرف قسمت‌های اصلی پرسشنامه باشند. این مهم پس از طراحی پرسشنامه، با توجه به محدودیت تعداد خبرگان حوزه مورد مطالعه، با ارسال برای ۱۱ نفر از خبرگان و اخذ نظرات ایشان حاصل گردید و با قضاوت و تأیید نهایی آن توسط ۵ نفر از متخصصان و خبرگان این حوزه ملاک عمل قرار گرفت.

به منظور اطمینان از این مهم که داده‌های گردآوری شده واقعیت را به خوبی نشان می‌دهد و این‌که تکرار ابزارهای اندازه‌گیری در شرایط مشابه، ولی زمان و مکان دیگر قابل استناد باشند و نتایج مشابهی را ارائه و دارای خاصیت تکرارپذیری باشند، پایایی پرسشنامه به‌طور دقیق مدنظر قرار خواهد گرفت. به همین جهت مفاهیم و ادبیات سؤالات و پرسشنامه در چندین نوبت از طریق نشست‌های مختلف با صاحب‌نظران در قالب گروه متمرکز^۳ اصلاح شد تا برداشت‌های غلط و متفاوت از هر واژه حتی المقدور حذف شود. همچنین سعی شد ابزارهای اندازه‌گیری تا حد ممکن دارای وضعیت ظاهری و درونی قابل قبولی باشند. از این رو، از درج عناوین و مؤلفه‌های پیچیده پرهیز شد و تلاش گردید عبارات، مفاهیم و گویه‌ها قابل درک باشند.

یکی از اقدامات صورت گرفته برای افزایش پایایی ابزارهای پژوهش، رعایت گام به گام، هماهنگی و انسجام مراحل مختلف تحقیق است. توجه به موقع و مناسب مصاحبه و پرسش شوندگان در خصوص اهداف تحقیق، به‌صورت رسمی و غیررسمی نقش مهمی در ارتقای پایایی ابزار دارد که به‌صورت ویژه‌ای در این پژوهش مدنظر قرار گرفته است. برای سنجش و ارزیابی ابزار پرسشنامه پژوهش از روش و فرمول آلفای کرونباخ استفاده شده است. این روش مرسوم‌ترین روش سنجش پایایی است. محاسبه آلفای کرونباخ که به ضریب آلفا نیز معروف است. این ضریب بین صفر تا یک نوسان داشته و هر چه مقدار آن به یک نزدیک‌تر باشد، نشان دهنده هم‌سازی بیشتر گویه‌های مقیاس است (حبیبپور، صفری، ۱۳۸۸). مقدار ضریب آلفای کرونباخ ابزار پرسشنامه پژوهش حاضر به میزان $0/۸۰۹$ به‌دست آمده است و این مقدار بزرگتر از $0/۷$ می‌باشد و پایایی مناسب پرسشنامه را نشان می‌دهد.

1. Content Validity
2. Construct Validity
3. Focus Group

در این پژوهش ابتدا از طریق مرور اسناد و مصاحبه با خبرگان ۱۴ مؤلفه صدور فرهنگی مشخص شد. در مرحله بعد از طریق پرسشنامه دلفی که مفاهیم و ادبیات سؤالات آن در چندین نوبت از طریق نشست‌های مختلف با صاحب نظران در قالب گروه متمرکز اصلاح شد و برای ارزیابی ابزار پرسشنامه پژوهش از فرمول آلفای کرونباخ استفاده شد. از خبرگان خواسته شد نظرات و نمرات میزان اهمیت مؤلفه‌ها را در پرسشنامه وارد نمایند. پس سه دور دلفی و تحلیل اطلاعات و ورود آن به نرم‌افزار اکسل خروجی گرفته شد. در نهایت نتایج دلفی مورد تأیید همه خبرگان قرار گرفت و ۱۲ مؤلفه صدور فرهنگی انقلاب اسلامی مشخص شد. مدل اولیه چارچوب مفهومی آینده‌پژوهی صدور فرهنگی انقلاب اسلامی در جهان اسلام آماده و طی ۶ جلسه پانل خبرگی هر جلسه به مدت ۴ ساعت با حضور خبرگان نهایی شد.

یافته‌های پژوهش

در این بخش از پژوهش به منظور پاسخ‌گویی به سؤالات پژوهش در ادامه مرور متون و بررسی مستندات، به منظور آماده‌سازی مقدمات و طراحی ساختار اصلی پژوهش و با هدف تبیین مدل مفهومی آینده پژوهی صدور فرهنگی انقلاب اسلامی در جهان اسلام مصاحبه‌های نیمه ساختار یافته‌ای با خبرگان و متخصصان این حوزه، متناظر با ویژگی‌های مورد انتظار اعضای نمونه، انجام شده و براساس روش‌شناسی مطرح شده، مراحل تحقیق تا تدوین مدل مفهومی آینده‌پژوهی صدور فرهنگی انقلاب اسلامی در جهان اسلام و شناسایی مؤلفه‌های نفوذ فرهنگی، جامعه هدف صدور فرهنگی و سطح صدور فرهنگی انقلاب اسلامی در جهان اسلام پیگیری و نتایج آن در ادامه گزارش می‌شود:

تجزیه و تحلیل هدف اول

شناسایی مؤلفه‌های صدور فرهنگی انقلاب اسلامی در جهان اسلام در راستای پاسخ به سؤال اول پژوهش:

خلاصه نتایج دلفی

جدول ۲: خلاصه نتایج دلفی

ردیف	مؤلفه‌ها	مرحله اول		مرحله دوم		مرحله سوم	
		نتیجه	میانگین	نتیجه	میانگین	نتیجه	میانگین
۱	مردم سالاری دینی	۴/۶۱	پذیرش	۴/۶۸	پذیرش	۴/۷۱	پذیرش
۲	استکبارستیزی	۴/۲۱	پذیرش	۴/۲۳	پذیرش	۴/۲۸	پذیرش
۳	عدالت طلبی	۴/۷۰	پذیرش	۴/۶۲	پذیرش	۴/۷۳	پذیرش
۴	استقلال طلبی	۴/۹۲	پذیرش	۴/۹۱	پذیرش	۴/۹۷	پذیرش
۵	آزادی خواهی	۴/۲۲	پذیرش	۴/۲۹	پذیرش	۴/۳۲	پذیرش

۶	اتحاد مسلمین	۴/۸۲	پذیرش	۴/۸۷	پذیرش	۴/۸۸	پذیرش
۷	حمایت از مظلومان و مستضعفان	۴/۲۵	پذیرش	۴/۲۸	پذیرش	۴/۳۱	پذیرش
۸	تکلیف‌گرایی	۳/۹۱	پذیرش	۳/۹۴	پذیرش	۳/۹۷	پذیرش
۹	پیوستگی دین و سیاست	۳/۷۵	پذیرش	۳/۷۷	پذیرش	۳/۸۱	پذیرش
۱۰	شهادت‌طلبی	۴/۶۱	پذیرش	۴/۳۰	پذیرش	۴/۳۷	پذیرش
۱۱	تحقق جایگاه ولایت فقیه	۲/۲۰	رد	-	-	-	-
۱۲	ساده‌زیستی و نفی اشرافیت	۳/۸۶	پذیرش	۳/۸۸	پذیرش	۳/۹۰	پذیرش
۱۳	حفظ شان مرجعیت	۲/۸۳	رد	-	-	-	-
۱۴	افزایش جایگاه روحانیت	۳/۳۱	پذیرش	۲/۶۴	رد	-	-
۱۵	حمایت از نهضت‌های آزادی‌بخش	۴/۴۱	پذیرش	۴/۴۳	پذیرش	۴/۴۵	پذیرش
۱۶	حمایت از فلسطین و مبارزه با رژیم غاصب صهیونیستی	۴/۶۲	پذیرش	۴/۶۶	پذیرش	۴/۶۹	پذیرش
۱۷	حمایت از جبهه مقاومت	۴/۲۱	پذیرش	۴/۲۹	پذیرش	۴/۳۳	پذیرش

- مؤلفه‌های صدور فرهنگی انقلاب اسلامی در جهان اسلام کدامند؟

مؤلفه‌های صدور فرهنگی انقلاب اسلامی با توجه به نتایج روش دلفی عبارت است از:

- مردم سالاری دینی؛

- استکبارستیزی؛

- عدالت طلبی

- استقلال طلبی؛

- آزادی‌خواهی؛

- اتحاد مسلمین؛

- حمایت از مظلومان و مستضعفان؛

- تکلیف‌گرایی؛

- پیوستگی دین و سیاست؛

- شهادت‌طلبی؛

- ساده‌زیستی و نفی اشرافیت؛

- حمایت از نهضت‌های آزادی‌بخش؛

- حمایت از فلسطین و مبارزه با رژیم غاصب صهیونیستی؛

- حمایت از جبهه مقاومت؛

تجزیه و تحلیل هدف دوم

شناسایی جامعه هدف نفوذ فرهنگی انقلاب اسلامی در جهان اسلام

در راستای پاسخ به سؤال دوم پژوهش:

- جامعه هدف نفوذ فرهنگی در جهان اسلام کدامند؟

جامعه هدف نفوذ عبارت است از:

سران حکومت / نهضت‌ها؛

نخبگان؛

مردم / ملت‌ها (مهم‌ترین جامعه هدف)؛

از آنجا که انقلاب اسلامی، انقلابی مردمی در جهان می‌باشد، طبیعتاً توجه به مردم / ملت‌ها بیشتر مدنظر هست. هر اندازه که انقلاب اسلامی در نیل به اهداف خود با این جامعه هدف ارتباط برقرار کند تأثیرگذاری بیشتری خواهد داشت.

تجزیه و تحلیل هدف سوم

شناسایی سطوح صدور فرهنگی انقلاب اسلامی در جهان اسلام

در راستای پاسخ به سؤال سوم پژوهش:

- سطح صدور فرهنگی در جهان اسلام چگونه است؟

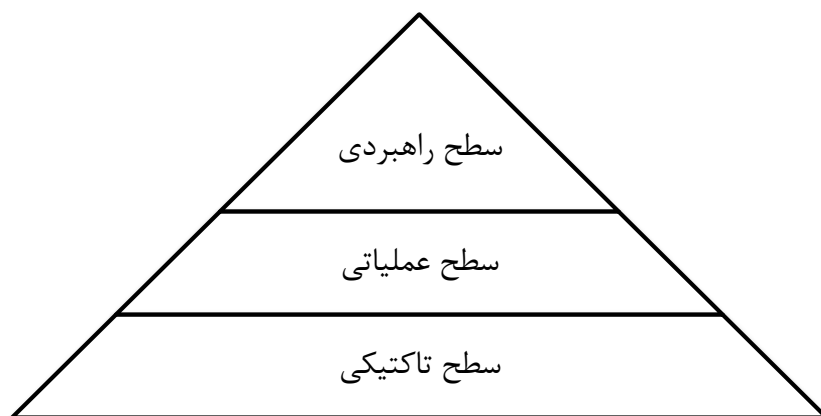
سطح صدور عبارت است از:

راهبردی

عملیاتی

تاکتیکی

در شکل ذیل سطوح مشخص شده است:

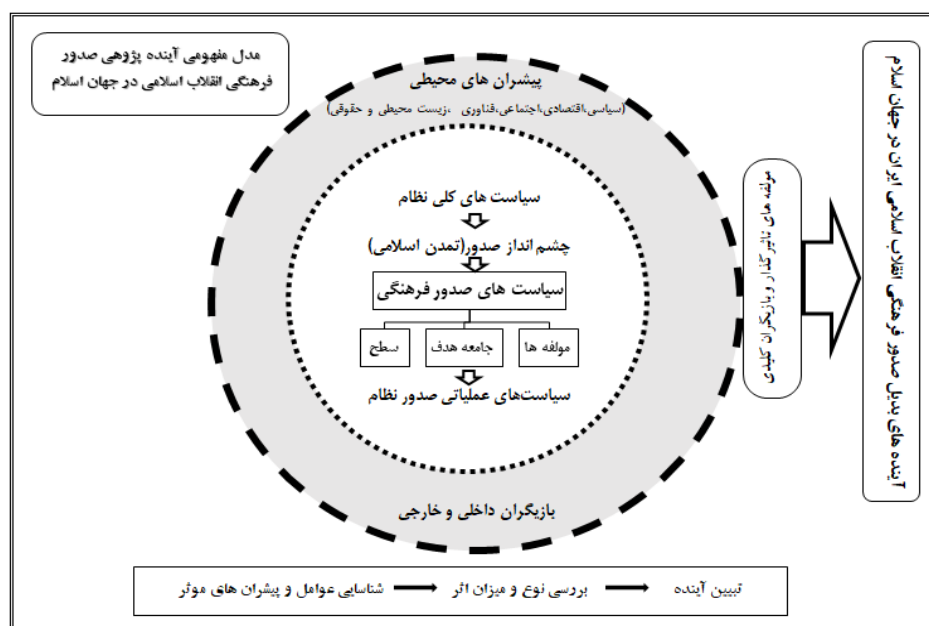

شکل ۱: سطوح صدور فرهنگی

تلاش باید بر این باشد سطح صدور فرهنگی انقلاب اسلامی راهبردی باشد و این موضوع لزوم آینده‌نگری را بیش از پیش ضروری می‌نماید.

تجزیه و تحلیل هدف اصلی

در راستای پاسخ به سؤال اصلی پژوهش، مدل چارچوب مفهومی آینده‌پژوهی صدور فرهنگی انقلاب اسلامی در جهان اسلام چیست؟ پس طی ۶ جلسه پانل هر جلسه به مدت ۴ ساعت با حضور خبرگان مدل ذیل نهایی شد:

شکل ۲: مدل چارچوب مفهومی آینده‌پژوهی صدور فرهنگی انقلاب اسلامی در جهان اسلام

برخی مطالب مربوط به مدل چارچوب مفهومی آینده‌پژوهی صدور فرهنگی انقلاب اسلامی در جهان اسلام در ذیل بیان می‌شود:

سیاست‌های کلی نظام

سیاست‌های کلی نظام حاوی چارچوب و مبنای جهت‌گیری کلی کشور در همه عرصه‌های حکومتی است که از سوی مقام معظم رهبری به موجب بند اول از اصل یکصد و نهم قانون اساسی تعیین می‌شود و همچون حلقه‌ی پیوندی بین اصول و اهداف نظام با وظایف دستگاه‌ها و نهادهای حکومتی نقش ایفا می‌نماید. هدف اصلی این سیاست‌ها ایجاد انضباط در کشور معرفی شده که مشخص‌کننده هندسه کلی نظام نیز خواهند بود. بند دوم اصل یکصد و نهم قانون اساسی به لزوم وجود نظارت بر حسن اجرای این سیاست‌ها تأکید کرده

و آن را نیز بر عهده‌ی مقام رهبری دانسته است. این وظیفه براساس اصل یکصدودهم به مجمع تشخیص مصلحت نظام واگذار شده است (غلامی و بهادری جهرمی، ۱۳۹۲: ۵۱).

تمدن اسلامی

رهبر معظم انقلاب، تمدن‌سازی اسلامی را مستلزم طی شدن مراحل می‌داند و به فرایند شکل‌گیری تمدن اسلامی اشاره می‌کند؛ ایجاد انقلاب اسلامی، ایجاد نظام اسلامی، ایجاد دولت اسلامی، ایجاد کشور و جامعه اسلامی و ایجاد تمدن اسلامی، فرایندی است که برای شکل‌گیری تمدن اسلامی باید طی شود. در شکل ذیل فرآیند شکل‌گیری تمدن اسلامی آمده است:

شکل ۳: مراحل شکل‌گیری تمدن اسلامی

رهبر انقلاب شاخصه‌های تمدن نوین اسلامی را ایمان، علم، پیشرفت، عزت، عدالت، قدرت مقابله با امواج جهانی، ثروت، اخلاق و مجاهدت مداوم بر می‌شمارند و تولید فکر از اقیانوس عظیم معارف و پرورش انسان با کمک علمای دین، مدیران جامعه و آحاد مردم را دو عنصر اساسی برای ایجاد تمدن اسلامی می‌دانند.

ویژگی‌های کلی و دستاوردهای تمدن اسلامی از دیگر شاخص‌هایی است که در بیانات رهبر انقلاب درباره تمدن اسلامی به آن اشاره شده است. بهره‌مندی انسان‌ها از همه ظرفیت‌های مادی و معنوی، حکومت مردمی، قوانین برگرفته از قرآن، اجتهاد و پاسخ‌گویی به نیازهای نوبه‌نوی بشری، پرهیز از تحجر، ارتجاع، بدعت و التقاط، پیشرفت مادی و ایجاد رفاه و ثروت عمومی، تلاش و کار و ابتکار و نگاه اجتهادی و عالمانه به عرصه‌های گوناگون از جمله محورهایی است که زیر این شاخص قرار می‌گیرند.

نیازها و بایدهای برپایی تمدن اسلامی نیز از نکاتی است که رهبر معظم انقلاب به تفصیل و تأکید در بیاناتشان به آنها اشاره می‌کنند. لزوم القای باور تمدن‌سازی اسلامی به مردم، لزوم استفاده از دانش جهان، لزوم ادای وظیفه علمای دین و روشنفکران، لزوم تلاش مجاهدانه امت، لزوم تحقیق دانشگاه‌ها برای ایجاد تمدن نوین اسلامی، لزوم گنجاندن معارف تمدن‌ساز در کتاب‌ها، لزوم طراحی الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت برای شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی، لزوم پرهیز از تقلید غربی، لزوم شناسایی نیازهای حقیقی و اساسی کشور و تکیه بر فرهنگ، بینش، معرفت و کمال فکری انسانی از جمله این بایدهاست (جلوداریان، ۱۳۹۷: ۱).

در شکل ذیل شاخصه‌های تمدن نوین اسلامی آمده است:

شکل ۴: شاخصه‌های تمدن نوین اسلامی

سیاست‌های عملیاتی صدور

سیاست‌های عملیاتی صدور شامل برنامه‌های هر یک از مجموعه‌ها و نهادها برای ایفای نقش در حوزه صدور فرهنگی انقلاب اسلامی می‌باشد. که برخی از آنها شامل: وزارت امور خارجه، سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، مجلس شورای اسلامی، معاونت بین‌الملل دفتر رهبری، مجمع جهانی اهل بیت(ع)، جامعه المصطفی العالمیه، مجمع تقریب مذاهب، صدا و سیما و... هستند.

پیشران‌های محیطی

پیشران‌های محیطی شامل: سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فناوری، زیست محیطی و حقوقی می‌باشد.

✓ سیاسی

امروزه پیشران‌های سیاسی بیش از هر زمانی در جهان، توان بالقوه‌ی لازم برای شکل‌دهی به آینده را دارند. تحولات سیاسی در کشورها جهان را تغییر می‌دهد. این اثرگذاری همچنان ادامه دارد. سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌های رهبران ملی نیز ادراکات ذهنی جهانی را شکل می‌دهند. در دنیای امروز، تردیدی در قدرت پیشران سیاسی وجود ندارد.

✓ اقتصادی

اقتصاد جهانی در حال نوسان هست و احتمال می‌رود که اقتصادهای چین و هندوستان به تأثیرگذاری خود بر دیگر اقتصادها در گوشه و کنار جهان ادامه دهند. رشد کشورها از لحاظ توسعه‌ی اقتصادی، در دیگر بخش‌های جهان تأثیر خواهد داشت. برخی نیروهای پیشران اقتصادی شامل: نرخ‌های در حال نوسان مبادله‌ی ارز، نرخ‌های متغیر بهره، مالیات‌ها، دستمزدها و هزینه‌های انجام کسب و کار و... هستند.

✓ اجتماعی

روندهای جمعیتی، پیشران اجتماعی آشکاری هستند، اغلب جمعیت نیز در ردیف عناصر پیش معین طبقه‌بندی می‌شود. به همین سبب می‌تواند با درجه‌ی بالایی از اطمینان برآورد شود. این گفته به معنای آن است که در هر بازه‌ی زمانی، ما به داده‌هایی که شمار جمعیت را نشان خواهند داد، دسترسی داریم. می‌توان درباره‌ی چگونگی افزایش جمعیت در تعداد معینی از سال‌ها، برآوردهایی با دقت بالا داشت. تنوع فرهنگی، پیشران اجتماعی دیگری است که پیشران مهمی خواهد بود. می‌توان سواد، مهاجرت جمعیت را نیز در شمار نیروهای اجتماعی قرار داد.

✓ فناوری

فهم و درک تمامی پیشران‌های فناورانه ممکن در عصر ما، دشوار است. پیشرفت‌هایی نظیر چند رسانه‌ای‌ها، اینترنت، فناوری‌های گوناگون سیار، منابع سوختی جایگزین چند نمونه‌ی کوچک در این زمینه است. به نظر می‌رسد که فناوری بزرگ‌ترین بخش دسته پیشران‌های تغییر است که در هزاره آینده با آنها

روبه‌رو خواهیم شد. فناوری‌های وب‌دو^۱ مانند زندگی دوم^۲، فیس‌بوک^۳، توئیتر^۴ و موارد از این دست رایج هستند؛ گرچه تأثیر واقعی آنها باید مشخص شود. پرسش‌های کلیدی درباره‌ی فناوری ادامه می‌یابد تا به درکی از چگونگی بهره‌گیری از نقش فناوری در افزایش کارایی و تقویت همکاری در فواصل دور برسیم و نیز این مطلب را دریابیم که آیا این عوامل، عملکرد مجموعه‌ها را ارتقا می‌دهند یا اینکه تنها موجب آشفتگی خاطر اجتماعی هستند (چرماک، ۱۳۹۳: ۱۸۹).

✓ زیست‌محیطی

ذخایر نفتی، تغییر جهانی آب‌وهوا، فعالیت توفان‌ها در گوشه و کنار جهان و محدودیت‌های فیزیکی و جغرافیایی در برخی کشورها، مثال‌هایی از نیروهای پیشران زیست‌محیطی است که در آینده بر جهان تأثیرگذار خواهند بود.

✓ حقوقی

افزایش قدرت رژیم‌های حقوقی، نهادهای بین‌المللی، دادگاه‌های رسیدگی به جنایات جنگی که در حوزه حقوقی فعالیت می‌کنند می‌تواند از جمله پیشران‌های حقوقی باشد.

بازیگران

بازیگران ممکن است دولت‌ها، بازیگران شخصی، افراد، شرکت‌های چندملیتی و یا سازمان‌های بین‌المللی باشند. ولی به‌طور کلی، بازیگران اصلی دولت‌ها هستند و رژیم‌های بین‌المللی در خدمت دولت‌ها هستند (عسگرخانی، ۱۳۸۳: ۸۷).

نتیجه‌گیری

پیچیدگی، سرعت، عدم قطعیت و ابهام در جهان امروز به‌گونه‌ای است که سازمان‌ها و دولت‌ها را با مشکلات جدی روبه‌رو کرده است. مدیران، در گذشته با برنامه‌ریزی سنتی، می‌کوشیدند دگرگونی‌ها را مهار کنند؛ اما اکنون محیط پرتلاطم و نامطمئن، ناکامی برنامه‌ها و راهبردهای سنتی را رقم می‌زند. لذا بشر در عصر جدید برای مواجهه فعالانه با دنیای پرتغییرات کنونی به آینده‌پژوهی رو آورده است. از طرفی در دنیای کنونی که انقلاب اسلامی به‌دنبال صدور فرهنگی انقلاب در جهان اسلام هست، شناخت و تجزیه و تحلیل پیشران‌ها و بازیگران آینده در چنین شرایطی از ضرورت بسیاری برخوردار است. با تکیه بر دوراندیشی و مسلح شدن به ابزارها و مهارت‌های تصمیم‌گیری علمی و تخصصی بر اساس آینده‌پژوهی است که می‌توان نقشی فعال داشت و از حالت انفعالی خارج شد و به‌عنوان بازیگری فعال در عرصه‌های مختلف جهان ایفای نقش نمود.

-
1. Web 2
 2. Second Life
 3. Face book
 4. Twitter

نظریه پردازان انقلاب موضوع صدور انقلاب را یکی از مباحث ذاتی انقلاب‌ها می‌دانند، در این راستا با توجه به کمبود مطالعات آینده‌پژوهی در کشور به‌ویژه در حوزه صدور فرهنگی انقلاب اسلامی در جهان اسلام، این پژوهش به‌عنوان نمونه آمیخته از روش‌های کمی و کیفی با توجه به وجه خبرگی انجام شده است.

هدف اصلی در این تحقیق تبیین مدل چارچوب مفهومی آینده‌پژوهی صدور فرهنگی انقلاب اسلامی در جهان اسلام و اهداف فرعی آن، شناسایی مؤلفه‌ها، جامعه هدف و سطح صدور فرهنگی انقلاب اسلامی در جهان اسلام بوده که در این راستا، ابتدا از روش کتابخانه‌ای و مصاحبه با خبرگان، سپس دلفی ۱۴ مؤلفه صدور فرهنگی انقلاب اسلامی مشخص و با نظر خبرگان جامعه هدف صدور در سه سطح: «راهبردی»، «عملیاتی» و «تاکتیکی» تعیین شدند. در ادامه با استفاده از پانل خبرگان مدل چارچوب مفهومی آینده‌پژوهی صدور فرهنگی انقلاب اسلامی در جهان اسلام با توجه پیشران‌های محیطی (سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فناوری، زیست محیطی و حقوقی)، بازیگران داخلی و خارجی، سیاست‌های کلی نظام، چشم‌انداز صدور (تمدن اسلامی)، سیاست‌های صدور فرهنگی (مؤلفه‌ها، جامعه هدف و سطح) و سیاست‌های عملیاتی صدور مشخص شد.

پیشنهادها

با توجه به یافته‌ها و دستاوردهای این تحقیق، به منظور تکامل نتایج حاصله و رفع محدودیت‌های این طرح موضوعات زیر برای انجام تحقیقات پیشنهاد می‌شود:

- آینده‌پژوهی مقدمه آینده‌نگاری است. از این‌رو، پیشنهاد می‌شود در ادامه‌ی این تحقیق موضوع آینده‌نگاری صدور فرهنگی انقلاب اسلامی ایران در جهان اسلام مورد توجه قرار گیرد؛
- پژوهش حاضر محدود به ارائه مدل چارچوب مفهومی آینده‌پژوهی صدور فرهنگی انقلاب اسلامی در جهان اسلام که جمهوری اسلامی ایران با آن روبه‌رو است. به منظور توسعه و گسترش این‌گونه مطالعات پیشنهاد می‌شود تا تحقیقات آینده‌پژوهانه با استفاده از این مدل در مطالعه موردی موضوعات صدور فرهنگی انقلاب اسلامی در جهان اسلام به انجام برسد.

References

- Aghapour, A; and Pahlavan, F (2007), Futurism, Principles, Necessities and Methodologies, Yas Strategy, No. 9, Spring, 154-157.
- Tajik, Mohammad Reza; Dehghani Firoozabadi, Jalal (2003), Dialogues of the Revolution in the Discourse of Iran's Foreign Policy, Strategy, No. 27, spring.

- Jawdani Moghadam, Mehdi (2014), Application of Discourse Approach in Explaining the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran from Imam Khomeini's Perspective, Quarterly Journal of Islamic Revolution Studies, Year 11, Fall, No. 38: 169-186.
- Jamalzadeh, Nasser (2012), Soft Power of the Islamic Revolution and the Theory of Cultural Issuance of the Revolution, Journal of the Islamic Revolution, vol. 1, No. 4, fall.
- Khorramshad, Mohammad Baqer (2002), The Islamic Revolution of Iran and its reflection in the theoretical approach, Quarterly Journal of Islamic Revolution Thought, Issue 1, spring.
- Dehghani Firoozabadi, Seyed Jalal and Radfar, Firoozeh (2009), The Model of Revolutionary Issuance in the Foreign Policy of the Ninth Government, Political Science, Fifth Year, Spring and Summer, 123-150.
- Ramezani, Ruhollah. (2001), Conversation: The Need for Theory, translated by Alireza Tayeb, Political and Economic Information, Dey and Aban, No. 167-168.
- Ali Ahmadi, Alireza; Saghafi, Fatemeh; Fathian, Mohammad (2007), Presentation of trend analysis methodology for strategy formation and foresight. Tomorrow's Management, Fifth Year, No. 18: 4-14.
- Gholami, Ali and Bahadori Jahromi, Ali (2013), Understanding, the nature and supervision of the implementation of the general policies of the system, Quarterly Journal of Public Law Review of the Second Year of Spring, No. 1.
- Yazdani, Enayatollah and Akhjasteh, Jamil (2012), Comparative study of the issuance of the revolution in the political discourse of the Islamic Republic of Iran, Research Journal of the Islamic Revolution, first year, number three, summer, 59-86.
- Spuzito, John L. (2004), The Iranian Revolution and its Global Reflection, translated by Mohsen, Director of Shanehchi, Tehran: Baz Publications.
- Imam Khomeini (RA) (1999), Political-Divine Will, Tehran: Zikr Research Institute.
- Imam Khomeini (RA). (2000), Imam's Book, Tehran: Imam Khomeini Publishing House.
- Imam Khomeini (RA) (2001), Weakness and arrogance from Imam's point of view, Tehran: Imam Khomeini Publishing House.
- Izadi, Mostafa (1982), Memoirs of Martyr Mohammad Montazeri, Tehran: Culture of the Islamic Revolution.
- Bazargan, Abbas (2010), An Introduction to Qualitative and Mixed Research Methods, Tehran: Didar Publishing.
- Barzegar, Ebrahim (2007), Prediction in Political Science, Comparison of Minutes and Humanities, In Ebrahim Barzegar et al., Interdisciplinary Studies in Iran, (262-273). Tehran: Allameh Tabatabai University.
- Barzegar, Ebrahim (2012), Theory of Broadcasting and Reflection of the Islamic Revolution, Book of Theories of Global Reflection of the Islamic Revolution of Iran, Tehran: Imam Sadegh University (AS).
- Pedram, Abdolrahim (2015), Scenario Writing Process in Strategic Issues, First Edition, and Tehran: Ofogh Ayandeh Institute, Strategic Research.
- Jeloudarian, Omid (2018), Modern Islamic Civilization, Tehran: Sada-e Azadi Political Deputy.
- Charmak, Thomas G. (2014), Scenario-based planning, translated by Saeed Khazaei, Maryam Vakilzadeh and Ali Rahnashin, Tehran: Shakhspajoo Publications.

- Hajiani, Ebrahim (2011), Language, Principles and Methods of Future Research, Tehran: Imam Sadegh University (AS).
- Ramezani, Ruhollah (2001), An Analytical Framework for the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran, translated by Alireza Tayeb, Tehran: Publishing.
- Ramezani, Ruhollah (2009), An analytical framework for examining the foreign policy of the Islamic Republic of Iran, translated by Alireza Tayeb, Tehran: Publishing.
- Shokooi, Hossein (1985), Applied Geography and Geographical Schools. Martyr: Astan Quds Razavi Publications.
- Sedghi, Abolfazl (2007), Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran from the Beginning to 1968, Tehran: Islamic Revolutionary Documentation Center.
- Asgarkhani, Abu Mohammad (2004), International Regimes, Tehran: Abrar Contemporary Publications.
- Fallahnejad, Ali (2005), Islamic Revolution Publishing House, Tehran: Islamic Revolution Documentation Center.
- Goldstone, Jack (2006), Comparative Theoretical Studies of Revolutions, translated by Mohammad Taghi Delforuz, Tehran: Kavir Publishing.
- Larijani, Mohammad Javad (1990), Translations in National Strategy, Tehran: Book Translation and Publishing Center.
- Mojarad, Mohsen (2007), The Impact of the Islamic Revolution on International Politics, Tehran: Islamic Revolution Documentation Center Publications.
- Mohammadi, Manouchehr (1998), Islamic Revolution, Fields and Consequences, Qom: Maaref Publishing House.
- Mohammadi, Manouchehr (2006), World Summary of the Islamic Revolution of Iran, Tehran: Institute of Islamic Culture and Guidance.
- Motahhari, Morteza (1996), On the Islamic Revolution, Qom: Sadra Publishing.
- Mansour, Jahangir (1999), Basic Law of the Islamic Republic of Iran, Tehran: Doran Publishing.
- Bell, Wendell (2003), Foundation of Futures Studies: History, Purposes, and Knowledge (Human Science for New Era), Transaction Publishers: London .
- Benard, Ch; and Z. Khalilzad (1984), The Government of God: Iran's Islamic Republic, New York.
- Dator, j (1996), Futuer studies as applied knowledge .in. r .Slaughter(ed), New thinking for a new millennium, London: Routledge, 105-115.
- Eddin Ibrahim (2002), Egypt Islam and democracy, cariro: the American university of gario press.
- Fox, Janathan (2008), "a world survey of religion and the state", New York Cambridge University press Futures Research Quarterly, summer, 25-8.
- Hagget, petter (1983), *Geography: a modern synthesis*, third, New York: harper row.